

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2860>

Number: 34 , p. 417-426, Spring II 2015

MÜŞİR MEHMED ZEKİ PAŞA'NIN BAĞDAT VALİLİĞİ

MARSHAL MEHMED ZEKI PASHA'S GOVERNOR OF BAGHDAT

Yrd. Doç. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK

Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan muhalefet karşısında 16 Temmuz 1912'de istifa etmek zorunda kalan Sadrazam Said Paşa'nın yerine Ahmet Muhtar Paşa "Büyük Kabine"yi kurmuştu. Bu sırada İttihatçılar kısa süreliğine de olsa iktidardan uzaklaşırken, İttihatçı olmayan tecrübeli devlet adamları yeniden önemli görevlere gelmekteydi. Bağdat Valisi Cemal Bey'in (Paşa) 12 Ağustos 1912'de istifası üzerine, uzun yıllar IV. Ordu'nun komutanlığını yapmış olan Müşir Mehmed Zeki Paşa Bağdat valisi olarak atanmıştır. Mehmed Zeki Paşa, IV. Ordu'daki görevi sırasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hamidiye Alayları'nı kurarak komutanlığını yapmıştı. Bu çalışmanın konusu; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra görevden alınarak emekli edilmiş olan tecrübeli devlet adamı Mehmed Zeki Paşa'nın, yeniden göreve getirildiği ve yaklaşık yedi ay süren Bağdat Valiliği sırasındaki faaliyetleridir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Zeki Paşa, Büyük Kabine, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Babiâli Baskını

Abstract

Ahmed Muhtar Pasha formed "The Big Cabinet" in replacement of Grand Vizier Said Pasha who had to resign on 16 July 1912 because of the opposition against The Committee of Union and Progress. During this time, while CUP moved away from the power for a short time the experienced statesmen who were not members of CUP were coming to important positions again. After resigning of Cemal Bey (Pasha) the governor of Baghdad on 12 August 1912, Field Marshal Zeki Pasha who had served as the the commander of The IVth Army for long years was assigned to the Baghdad governorship. He, during his assignement in IVth army, founded and commanded Hamidiye Regiments in The East and South East Anatolia. The subject of this study is Mehmed Zeki Pasha's approximately 7 months' activities during his Baghdad governorship.

Key Words: Mehmed Zeki Pasha, Large Cabinet, the Committee of Union and Progress, Freedom and Entente Party, Babiali Raid

GİRİŞ

Müşir Mehmed Zeki Paşa, Kafkasya kökenli bir ailenin çocuğu olarak 1846'da İstanbul'da doğmuştur. Devlet hizmetine 1859/1860'ta girerek 1878'de ferik rütbesine yükselmiştir. Yıldız Sarayı Muhafız Alayı, Balkanlar ve Trablusgarp'ta önemli görevler üstlendikten sonra 1887'de merkezi Erzincan'da bulunan IV. Ordu Komutanlığı'na getirilmiştir.

Bu tarihten itibaren IV. Ordu komutanı, 1890 tarihinden itibaren de hem IV. Ordu komutanı, hem de Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın kurucusu ve başkomutanı olarak görev yapmıştır¹.

Zeki Paşa, Sultan II. Abdülhamit devrinde aralıksız yirmi bir yılı aşkın bir süre IV. Ordu ile Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının komutanlığı görevlerini birlikte yürüterek bölgedeki Ermeni isyanlarının bastırılmasında etkin roller üstlenmiştir². İttihatçılarla aynı siyasi düşünceleri paylaşmadığından, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra komutanlık görevine devam etmek istememiştir. Aslında II. Meşrutiyet'in ilanından önce de Zeki Paşa'nın görevden alınmasını isteyen bazı etkili kişiler olmuştur. Ancak padişah bu kişilerle aynı görüşte değildi ve paşanın hizmetlerinden memnundu. 1908'den sonra ise, işbaşına gelen İttihatçılarla çalışamayacağı apaçık ortada olan Zeki Paşa, iklim şartları, sağlık durumu ve ailevi bazı nedenleri ileri sürerek yerine başkasının atanmasını Harbiye Nezaret'i'nden talep etmiştir. İsteğini uygun gören emrin 11 Ağustos 1908 tarihinde çıkması üzerine, yerine Abuk Ahmet Paşa'yı vekil olarak bırakmış ve 12 Ağustos 1908'de İstanbul'a hareket etmiştir³. İstanbul'a geldikten sonra da görevinden alındığı kendisine bildirilmiştir.

IV. Ordu Komutanlığı'na 15 Ağustos 1908 tarihinde Erkân-ı Harbiye Müşiri Abdullah Paşa atanmış ve 11 Eylül 1908 tarihinde Zeki Paşa komutanlıktan azledilmiştir. Azledildikten sonra, bir müddet açıkta beklemiş ve 5 Mart 1911 tarihinde emekliye ayrılmıştır⁴. Zeki Paşa'nın emekliye ayrılmasıyla ilgili olarak Sadaret Tahrirat Kalem'i'nden Harbiye ve Maliye nezaretlerine gönderilen yazıda, açıkta bulunan Müşir Zeki Paşa'nın aylık 7.500 kuruş maaşla emekliye ayrılmasına karar verildiği bildirilmekte ve gerekli işlemlerin yapılması istenmektedir⁵.

Zeki Paşa'nın bulunduğu dönemde, özellikle 1911 ve 1912 yıllarında, Osmanlı Devleti içte ve dışta önemli problemlerle karşılaşmış ve büyük sıkıntılar yaşamıştır. Balkan devletleri kendi aralarında ittifaklar kurarak Osmanlı Devleti'nden toprak koparabilmek için savaş hazırlığı yapmaktaydılar⁶. Ayrıca uzun süreden beri Trablusgarp üzerinde emelleri olan İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'ye asker çıkararak Libya'yı işgale başlamıştı⁷.

Bu arada Osmanlı iç siyaseti oldukça büyük ihtilaflara sahne olmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde meclis çoğunluğunu elde ederek iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası gittikçe otoriterleşmeye başlamıştı. İttihat ve Terakki'yi iktidardan düşürmek için orduda, mecliste ve meclis dışında güçlü siyasi oluşumlar ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki'den ayrılan mebuslarla diğer muhalif bağımsız mebusları içine alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası⁸, ordudaki muhalif Halaskarân-ı Zabitân⁹ grubunun da desteğini alarak, muhalefet partilerinin en güçlüsü konumuna gelmişti. İttihat ve Terakki'yi iktidardan

¹ Janet Klein, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 143-144.

² Cengiz Çakaloğlu, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)", *Doktora Tezi*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 34 vd.

³ Çakaloğlu, a.g.t., s. 286-288. Zeki Paşa'nın IV. Ordu Komutanlığı'ndan ayrıldığı tarih için bkz: Türkân Erbeni-Emin Kutluğ, *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*, İstanbul, Kuşak Ofset, 2005, s. 4. Zeki Paşa'nın İttihatçılar tarafından görevden alındığını ileri sürenler de vardır. Bkz: Klein, a.g.e., s. 178.

⁴ Çakaloğlu, a.g.t., s. 286-287; Erbeni-Kutluğ, a.g.e., s. 4.

⁵ BOA, BEO, 3865/289828.

⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Filiz Kitabevi Yay., 1985, s. 357-360.

⁷ Uçarol, a.g.e., s. 347-356.

⁸ İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif olarak 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, meclis içinde ve dışında büyük bir desteğe sahip olmuştur. Geniş bilgi için bkz: Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, İstanbul, İletişim Yay., 1998, s. 294-343.

⁹ Halaskarân Zabitân hakkında geniş bilgi için bkz: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX., Ankara, TTK Yay., 1996, s. 163-167.

düşürmek isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası¹⁰, amansız bir mücadele başlatmıştı. İttihat ve Terakki Fırkası da, Muhalefetin baskıları karşısında seçim kararı alarak 1912'de seçime gitti¹¹. İttihatçılar, iktidar gücünden faydalanarak muhalif adayların seçilme şansını en aza indirerek seçimleri büyük bir çoğunlukla kazandılar¹², ancak rağmen ordu ve mecliste hoşnutsuzluk devam etti. Muhalefetin baskılarına dayanamayan Sadrazam Said Paşa'nın istifasıyla İttihat ve Terakki'nin iktidarı, kısa süre için de olsa, sona ermiş oldu¹³.

İç ve dış sorunlara çare bulabilmek ve devlet otoritesini yeniden tesis edebilmek için padişah ve devlet ricali arasında, tarafsız bir hükümetin kurulması düşüncesi ağırlık kazandı. Bu amaçla, başarılarıyla çoğu kimsenin takdirini kazanmış, devlet ricali ve ordu üzerinde büyük nüfuzu bulunan ve hiçbir siyasi partiye mensup olmayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya¹⁴ 21 Kasım 1912'de hükümeti kurma görevi verildi. Ertesi gün *Büyük Kabine*'yi¹⁵ ilan eden Ahmet Muhtar Paşa, kurduğu bu hükümette, İttihatçılara yer vermediği gibi kabine üyelerin çoğunu İttihatçı karşıtlarından ve ordu mensuplarından seçti. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası resmen iktidardan uzaklaştırılmış oldu¹⁶.

Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği'ne Atanması ve Yetkileri

Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin Jön Türk kadrolarını takibe alması üzerine İttihatçıların çoğu önemli devlet görevlerinden uzaklaştırılmaya başlanmıştı. Bu sırada Bağdat'ta vali bulunan İttihatçıların önemli siması Cemal Bey (Paşa), sıranın kedisine de geleceği düşüncesiyle, *efkâr ve hareketini benimsemediği bir hükümet ile çalışamayacağını* belirterek valilikten istifa etmiştir¹⁷.

Cemal Bey'in istifasıyla boşalan Bağdat Valiliği'ne liyakatli birinin atanması düşünülürken Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın ismi gündeme gelmiştir. Zeki Paşa, IV. Ordu'daki görevi sırasında, sırdaş denilecek kadar Sultan II. Abdülhamit'e yakın ve düşman kabul edilebilecek kadar İttihatçılara uzak bir kişiydi¹⁸. O sırada emekli bulunan paşanın tecrübelerinden istifade etmek isteyen hükümet, Zeki Paşa'yı Bağdat Valiliği'ne atamak istiyordu. Hükümetin isteği üzerine Zeki Paşa'nın görevlendirilmesiyle ilgili padişah iradesi 25 Ağustos 1912 tarihinde çıkmıştır. Hayatının geri kalanını sakin bir emeklilikle geçirmek niyetinde olan Zeki Paşa, Bağdat Valiliği'ne getirildiğini bildiren iradenin çıkması üzerine, bu görevi hemen kabul etmek istememiş, düşünmek için birkaç haftalık süre istemiştir¹⁹.

Bir süreden beri Bağdat Valiliği ile Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerini kapsayan VI. Ordu Komutanlığı'na tayin edilen kişilere, birlikte çalışacağı askerî, idarî ve mahallî

¹⁰ İttihat ve Terakki Fırkası karşısında 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, meclis içinde ve dışında büyük bir desteğe sahip olmuştur. Geniş bilgi için bkz: Tunaya, a.g.e., s. 294-343. Karal, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 23 Kasım 1901'de kurulduğunu belirtmektedir. Krş: Karal, a.g.e., s. 150.

¹¹ 1912 seçimleri hakkında geniş bilgi için bkz: Fevzi Demir, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)", *Doktora Tezi*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1994.

¹² Karal, a.g.e., s. 161-163.

¹³ Karal, a.g.e., s. 170-171; Uçarol, a.g.e., s. 360-362.

¹⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa siyasete karışmaması ve asker üzerindeki nüfuzuyla ün kazanmıştı. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul, Kaynak Yay., 1995, s. 137. Gazi Ahmet Muhtar Paşa hakkında geniş bilgi için bkz: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. IV, İstanbul, Dergâh Yay., 1982, s. 1805-1868.

¹⁵ Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın bu kabinesi eski üç sadrazamı da içine aldığı için kamuoyu tarafından *Büyük Kabine* diye adlandırılmıştır. Karal, a.g.e., s. 172-173.

¹⁶ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, İstanbul, Alkım Yay., 2005, s. 224.

¹⁷ Nevzat Artuç, *Cemal Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı*, Ankara, TTK Yay., 2008, s. 98-99.

¹⁸ İttihatçıların Zeki Paşa'dan hoşnut olmadıkları ve hatta paşayı öldürmek istedikleriyle ilgili olarak bkz: Klein, a.g.e., s. 170-172.

¹⁹ Çakaloğlu, a.g.t., s. 290.

memurların tayin ve görevden alınmaları konusunda geniş yetkiler verilmekteydi. Bağdat Valiliği ve VI. Ordu Komutanlığı'na 1909'da tayin edilen Nazım Paşa²⁰ ve onun yerine 1911'de tayin edilen Cemal Bey'e vilayetteki tüm yetkililer ile idarî memurları görevden alma ve yerlerine yenilerini atama yetkisi verilmişti. Oysa Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği'ne atandığını bildiren iradede bu yetkilerden bahsedilmemekteydi. Bağdat Vilayeti ve Irak coğrafyasında asayişin sağlanabilmesi ve vergilerin düzenli olarak toplanabilmesi için yeni valinin de öncekiler gibi üstün yetkilerle donatılması gerekmektedir. Her şeyden önce valilik ve komutanlığın birleştirilmesi gerekmektedir. Hükümet, durumun nezaketinin farkındaydı. Neticede hükümet, Zeki Paşa'ya da önceki iki sefelinin sahip olduğu yetkilerin verilmesine karar verdi. Zeki Paşa'ya geniş yetkiler veren ve 21 Eylül 1912 tarihinde çıkan padişah iradesiyle yeni Bağdat Valisi ve VI. Ordu Müfettişi tayin edilmiş oldu²¹.

Zeki Paşa'ya verilen yetkilerle ilgili olarak Sadaret Tahrirat Kaleminden ilgili nezaretlere 1 Ekim 1912 tarihinde yazılan bir yazıyla²², Bağdat Valiliği'ne atanan Müşir Zeki Paşa'ya, sefeli Cemal Bey'e verilen salâhiyetlerin verilmesiyle ilgili düzenlenen Vükelâ Meclisi karar layihasının padişah tarafından tasdik edildiği ve bu görevle ilgili irâdenin bildirildiği ifade edilmektedir²³.

Seleflerine verilmiş olan yetkilerin verilmesi de Zeki Paşa'nın görevi kabul edip etmeme hususundaki tereddütlerini gidermemiş olmalı ki, bir süre daha görev yerine gitmemiş, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile 5 Ekim 1912 tarihinde yaptığı görüşme neticesinde görevi kabul etmiştir. Zeki Paşa, Bağdat Valiliği'ne atandığı 25 Ağustos 1912 tarihinden itibaren yaklaşık kırk gün düşündükten sonra kendisine verilen yeni görevi kabul etme konusunda ikna olmuştur²⁴.

Zeki Paşa'nın Bağdat'a Gidişi ve Çalışmaları

Zeki Paşa, valilik görevini kabul ettikten sonra Bağdat'a gitmek üzere İstanbul'dan hareketle yola çıkmış, bir aydan uzun süren zorlu bir yolculuktan sonra kasım ayı ortalarında Bağdat'a ulaşmıştır. Zeki Paşa daha Bağdat yolundayken Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir²⁵. Balkan Savaşları nedeniyle, yeni vali Bağdat'a varır varmaz ilk iş olarak savaş için yardım toplamak zorunda kalmıştır. Kısa sürede yüz bin lira toplayarak İstanbul'a göndermeyi başarmıştır²⁶.

Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği sırasında İstanbul'da siyaset oldukça hareketliydi. Babıâli sık sık hükümet değişikliklerine sahne olmaktaydı. Nitekim henüz Zeki Paşa yeni görevine gitmek üzere Bağdat yolundayken, kendisini valilik görevine getiren Ahmet Muhtar Paşa hükümeti 29 Ekim 1912 tarihinde istifa etmiş²⁷, yerine Kâmil Paşa yeni hükümeti kurmakla

²⁰ Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği hakkında geniş bilgi için bkz: Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909–15 Mart 1911)", *Belleten*, C. LXXIV, Ankara, 2010, , sa. 271, s. 833–871.

²¹ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 290-291.

²² Harbiye, Bahriye, Ticaret, Ziraat, Maliye, Evkaf, Maarif, Nafia, Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretlerine.

²³ 13 Eylül 1912 (1 Şevval 1330) tarihli Vükelâ Meclisi mazbatası, Zeki Paşa'ya da, sefeli Cemal Bey'e verilen salâhiyetlerin verilmesini uygun görüldüğü ve yazılacak olan emr-i âlînin buna göre yazılmasını belirtmektedir. *BOA, MV*, 227/208. 1 Ekim 1912 (Rumî 18 Eylül 1328/Hicri 19 Şevval 1330) tarihli belge, Zeki Paşa'ya da, sefeli Cemal Bey'e verilen salâhiyetlerin verildiğinin daha bildirildiğini ifade etmektedir. *BOA, BEO*, 4090/306718. Bu belge, Erbenği-Kutluğ, *a.g.e.*, s. 25'de yayımlanmıştır.

²⁴ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 291.

²⁵ Balkan Savaşları hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, Kaynak Yay., 2000, s. 374-388; Karal, *a.g.e.*, s. 287-354; Uçarol, *a.g.e.*, s. 356-375.

²⁶ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 291.

²⁷ İnal, *a.g.e.*, C. IV, s. 1823; Kuran, *a.g.e.*, s. 370.

görevlendirilmişti²⁸. Bu sırada devam eden Balkan Savaşları'nda yaşanan yenilgiler kısa sürede Kâmil Paşa hükümetini de yıpratmıştır. Bu durumdan istifade eden İttihatçılar, harekete geçerek 23 Ocak 1913'te *Babîali Baskını* ile hükümeti devirmişler ve iktidarı yeniden ele geçirmişlerdir²⁹. Kâmil Paşa'yı iktidardan düşüren İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir hükümetin kurulmasını sağlamışlardır³⁰.

Zeki Paşa, Bağdat'a ulaştığında, onu göreve getiren Ahmet Muhtar Paşa hükümeti artık iş başında değildi. Yaklaşık üç aylık Kamil Paşa iktidarından sonra, İstanbul'da, İttihatçılar yeniden iş başına gelmişlerdi. Dolayısıyla Bağdat gibi merkezden uzak ve asayiş problemlerinin oldukça fazla olduğu geniş bir vilayette iktidar desteğinden yoksun olarak valilik yapmak bir hayli zor olmuştur.

Zeki Paşa, Bağdat'ta göreve başladığında vilayetteki askerî ve mülkî memurlar arasında geçimsizlik, uyumsuzluk ve memnuniyetsizlik oldukça fazlaydı. Üst düzey memurların çoğu bir yolunu bulup tayinini çıkartarak Bağdat'tan kaçmak için çareler aramaktaydı. Vali, memur atamalarıyla ilgili çok geniş yetkilere sahip olmasına rağmen, memurlar asarındaki sorunları bir türlü çözemiyordu. Özellikle tayin isteyen askerî yetkililerin yerine aynı rütbede yenilerinin getirilmesi de pek mümkün olmuyordu. Mesela, Bağdat Jandarma Alayı'na komuta eden Kaymakam Muhyiddin Bey istifa edince, yerine rütbece alay komutanlığına uygun olmayan bir tabur komutanı atanmıştı. Bağdat Jandarma Alayı'na atanan İzmir Merkez Taburu Kumandanı Mehmet Ali Bey, rütbesi müsait olmadığı halde, Bağdat Vilayeti'nin özel durumu göz önüne alınarak bu göreve getirilmişti³¹.

Zeki Paşa, Bağdat Vilayeti ve VI. Ordu'nun sorumluluk alanlarında asayiş ve güvenliği sağlamaya çalıştığı gibi vergileri de düzenli olarak toplamaya özen göstermiştir. Vergi vermeyen aşiretlerin bulunduğu bölgelere defterdar ve vergi memurlarıyla birlikte asker göndermekten bile çekinmemiştir. Ancak vergi vermek istemeyen aşiretlerin reisleri, kendi bölgelerinde bulunan askerlerin kendilerine korku vermek için zorbalık yaptığını ileri sürerek İstanbul'a şikâyet dilekçeleri göndermişlerdir. Zeki Paşa, kendisine yöneltilen bu tür şikâyetlere cevap olarak, gerekli görülen yerlere asker göndermenin kanun gereği olduğunu, aşiretlerden vergi olarak talep edilen miktarın hazinenin hakkı olan gelirler olduğunu belirterek, bundan sonra da tahsilât ve işlemlerin aynı şekilde devam edeceğini İstanbul'a telgrafla bildirmiştir³².

Zeki Paşa, Bağdat'taki valilik hizmeti sırasında bazı basit işlerde bile merkezi hükümetin baskısına maruz kalmaktaydı. O dönemde merkez ile taşra arasındaki haberleşmenin büyük kısmı telgrafla yapılmaktaydı. Hükümet, haberleşme masraflarında tasarrufa gitmek için telgraflarda kullanılabilecek kelime sayısını kısıtlamıştı. Bağdat'tan İstanbul'a gönderilen 29 Nisan 1329 tarihli bir telgrafın sonundaki "icrâ-yı îcâbı menû-ı re'y-i nezâret-penâhîleridir" ibaresi fazla bulunmuş ve bu fazla ibarenin ücretinin Bağdat Valisi Zeki Paşa'dan tahsili için Posta ve Telgraf Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Bağdat Valiliği ve Memûrîn

²⁸ Balkan devletlerine karşı yürütülen savaşta alınan yenilgiler ve ordudaki disiplinsizlik gibi nedenlerle Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığındaki *Büyük Kabine* 29 Ekim 1912'de istifa etmiş, yerine kurulan Kâmil Paşa kabinesi de görüntüyü kurtarmaktan öteye gidememiştir. Turfan, a.g.e., s. 237-238. Kamil Paşa ve hükümeti hakkında geniş bilgi için bkz: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. III, İstanbul, Dergâh Yay., 1982, s. 1347-1472.

²⁹ Ahmad, a.g.e., s. 147-151; Yaşar Akbıyık, *Osmanlıdan Türkiye'ye Tarih Toplum Siyaset*, Ankara, Semih Ofset Yay., 2012, s. 143. *Babîali Baskını* hakkında daha geniş bilgi için bkz: Sina Akşın, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1998, s. 316-323.

³⁰ Mahmut Şevket Paşa ve hükümeti hakkında geniş bilgi için bkz: İnal, a.g.e., C. IV, s. 1869-1892; Ahmad, a.g.e., s. 150-179, 221; Akşın, a.g.e., s. 323-339.

³¹ Harbiye Nezareti, Zeki Paşa'nın istediği bu atamayla ilgili olarak 16 Aralık 1912 (7 Muharrem 1331) tarihinde sadaretin onayını talep etmiştir. Bkz. *BOA, BEO*, 4127/309472.

³² 28 Teşrinisani 1328 tarihli telgraf için bkz: *BOA, DH. H*, 19/46.

Müdüriyeti arasında uzun süren yazışmalar yapılmıştır. Zeki Paşa bu sırada Bağdat Valiliği'nden ayrılmış olduğu için kendisine ulaşılamamış ve yazışmalar uzamıştır³³. Yine Bağdat Vali Muavini Lütfi Bey'in Zeki Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta yer alan yirmi beş kelimele fazla kısım için istenen kırk kuruş, Posta ve Telgraf Nezareti tarafından yirmi beş kuruşa indirilmiş ve Zeki Paşa bu yazışmanın yapıldığı sırada istifa etmiş olduğu için bu ücret Bağdat Telgrafhanesi'nden talep edilmiştir³⁴.

Zeki Paşa, Bağdat Vilayeti ve VI. Ordu muntikasındaki yerlerde bazı idari değişiklikler yapmak istiyordu. Fakat istekleri İttihatçı hükümet tarafından dikkate alınmıyordu. Hatta kendisine sorulmadan subay ve memur atamaları bile yapılmaktaydı. Bu durumda, Zeki Paşa'nın, İstanbul'da iş başında bulunan yeni hükümetle çalışması oldukça güç olmaya başlamıştı. Örneğin, Bağdat Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Ahmet Bey'den hiç memnun olmayan Zeki Paşa, vilayet idaresiyle ilgili işlerde bu komutanla birlikte çalışmıyordu. Kumandanın değişmesi için İstanbul'dan talepte bulunmuştu. Ancak Harbiye Nezareti, Bağdat valisinin isteklerini dikkate almayarak komutanın görevinde kalmasına karar vermişti³⁵. Benzer bir durum Basra Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Akif Bey için de geçerliydi³⁶.

Zeki Paşa, yetkilerini kullanmaya kararlıydı. Ya kendisine verilen yetkileri kullanmasına müsaade edilecek ya da valilik görevini bırakacaktı. Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 17 Şubat 1913 tarihli telgrafı bu düşüncesini tam olarak açıklıyordu. Paşa, telgrafta; ya kendisine fermanla verilen yetkileri kullanabilmesi için bütün nezaretlere yazıyla gereken bilginin verilmesini ya da kendisinin görevi bırakarak İstanbul'a dönmesine izin verilmesini istemekteydi. Dâhiliye nazırı ise, Zeki Paşa'nın bu isteğine cevap olarak, bütün vilayet valilerinin yetkilerinin genişletilmesi için yeni bir kanunun hazırlanmakta olduğunu, dolayısıyla bu konuda diğer nezaretlere herhangi bir tebligatın yapılmasına gerek olmadığı şeklinde bir yazı göndermiştir. Zeki Paşa ise, artık bu hükümetle çalışamayacağı kanaatine kesin olarak varmıştır. İstanbul'a gönderdiği 19 Mart 1913 tarihli yazıyla, Bağdat'taki görevlerinden istifa ettiğini ve yerine başka birinin görevlendirilmesini istemiştir³⁷.

Zeki Paşa'nın İstifası ve Bağdat'tan Ayrılması

Zeki Paşa'nın durumu Vükelâ Meclisi'nde değerlendirildikten sonra istifası uygun bulunmuştur. Vükelâ Meclisi'nde yapılan görüşmede Zeki Paşa'dan boşalan Bağdat Valiliği'ne, o sırada Diyarbekir valisi bulunan Celal Bey'in getirilmesine karar verilmiş ve netice saraya bildirilmiştir. Sadaret ve saray arasında gerekli yazışmaların yapılması neticesinde Zeki Paşa'nın yerine Bağdat Valiliği'ne Celal Bey'in atanması yönünde padişah iradesi çıkmıştır³⁸.

Böylece Bağdat'taki valilik ve komutanlık görevleri sona eren Zeki Paşa, Bağdat'ta daha fazla zaman geçirmek istememiş ve hemen vilayetten ayrılmak istemiştir. Sağlığının yeni vali gelinceye kadar Bağdat'ta beklemeye müsait olmadığını gerekçe göstererek, yerine bir vekil tayin edildikten sonra vilayetten ayrılmak istediğini İstanbul'a bildirmiştir³⁹.

İstanbul ile yapılan muhabere sonucu Zeki Paşa'nın Bağdat'tan ayrılma isteği kabul edilmiştir. Zeki Paşa, Bağdat'ta yerine vali vekili olarak Lütfi Bey'i bıraktıktan sonra 1913 yılı Mayıs ayı ortalarında vilayetten ayrılmış olmalıdır. Bağdat'tan İskenderun'a kadar karayoluyla gitmiş, oradan deniz yoluyla İstanbul'a hareket etmiştir⁴⁰.

³³ BOA, DH. İD, 81-3/20. Konuyla ilgili yazışmalar bir dosya halindedir.

³⁴ Erbenği-Kutluğ, a.g.e., s. 5, 26-28.

³⁵ BOA, DH. İD, 175/1.

³⁶ BOA, DH. İD, 175/1.

³⁷ Erbenği-Kutluğ, a.g.e., s. 5, ; Çakaloğlu, a.g.t., s. 291-292.

³⁸ BOA, BEO, 420/315708; Çakaloğlu, a.g.t., s. 292.

³⁹ 1 Mayıs 1913 (18 Nisan 1329)tarihli şifreli telgraf için bkz: BOA, DH. ŞFR., 420/6; Çakaloğlu, a.g.t., s. 292.

⁴⁰ Çakaloğlu, a.g.t., s. 293.

Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği'nden ayrılmasından sonra Bağdat ve çevresinde asayişin bozulduğu anlaşılmaktadır. Mesela; Bağdat ile Felluce arasında kervanları soyan eşkıyaların, üzerlerine giden jandarmalarla çatışmışlar ve bazılarını yaralamışlardır⁴¹.

Bağdat'ta yaklaşık yedi ay kadar valilik yapan Zeki Paşa, Bağdatlılar tarafından çok sevilmiştir. Zeki Paşa'nın Bağdat'tan ayrılacağı yolunda haberler yayılınca, Bağdatlılar da paşanın vilayetlerinde kalması için gayret etmiş, bu amaçla defalarca İstanbul'a telgraflar göndermişlerdir⁴². Sadaret Tahrirat Kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Mayıs 1913 (10 Cemaziyelahir 1331) tarihli bir yazı, Bağdat'tan gönderilen bu telgrafların mahiyetini açıklamaktadır. Sadaretin yazısından; Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği'nde bırakılması isteğini içeren, Bağdat eşrafından çeşitli kişilerin imzasını taşıyan telgrafların padişaha sunulmuş olduğu, adı geçen telgrafların Mabeyn Kitabeti tarafından Babîâlî'ye de gönderildiği anlaşılmaktadır⁴³.

Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği'nde bırakılması için İstanbul'a gönderilen telgraflar, paşanın vilayetten ayrılmasından sonra da devam etmiştir. Yüzlerce kişinin imzasını taşıyan bu telgraflarda Irak, Bağdat ve Basra'nın özel konumu ile buraların güvenliğinin önemi hatırlatılarak metanetli, tecrübeli, dindar ve tarafsız bir valiye duyulan ihtiyaç dile getirilmektedir. Eski vali Zeki Paşa'nın sahip olduğu tecrübe, kudret, dindarlık ve tarafsızlıkla bölgede asayişi sağlayarak halkın sevgisini kazandığı belirtilmekte, eğer Irak'ta huzur ve sükûnetin devamı isteniyor ise eski valinin görevine iadesi istenmektedir. Ancak bu telgrafların hiç biri İstanbul'daki İttihatçı hükümet tarafından dikkate alınmamıştır⁴⁴.

Bağdat'tan döndükten sonra bir süre İstanbul'da ikamet eden Zeki Paşa, herhangi bir görev üstlenmeyerek açıkta kalmış, Enver Paşa'nın Harbiye nazırı olduğu sırada emekliye ayrılmıştır. Bir süre sonra, 2 Aralık 1913 tarihinde, ailesiyle birlikte İzmir'e giderek yerleşmek için hükümetten izin istemiştir. Zeki Paşa'nın isteği değerlendirilerek padişaha arz edilmiştir. Zeki Paşa'nın İzmir'e gitme isteğinin padişah iradesiyle kabul edildiği, Sadaret Tahrirat Kaleminden Harbiye Nezareti'ne yazılan 5 Aralık 1913 tarihli yazıdan anlaşılmaktadır⁴⁵.

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet'i ilan ederek iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, uyguladığı sert, baskıcı ve otoriter yönetim nedeniyle kısa sürede güçlü muhalefet gruplarıyla karşı karşıya kalmıştır. Mebusan Meclisi içindeki ve dışındaki sivil gruplar ile askerler arasındaki muhalifler, İttihatçılara karşı bir araya gelerek güç birliği yapmışlardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında birleşmiş olan bu muhalefet karşısında dayanamayan İttihatçılar, iktidarı bırakmak zorunda kalmışlardır. Yeni kabineyi kuran Ahmet Muhtar Paşa, İttihatçıların görevden uzaklaştırdığı devlet adamlarını yeniden işbaşına getirmiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın göreve getirdiği, İttihatçıların görevden uzaklaştırmış olduğu, tecrübeli devlet adamlarından biri de Zeki Paşa'dır.

Zeki Paşa, Bağdat Valiliği görevinde yaklaşık yedi ay kalmıştır. Henüz görev yerine varmadan kendisini göreve getiren Ahmet Muhtar Paşa istifa etmek zorunda kaldığından, Zeki Paşa, Bağdat'taki valilik hizmetini iktidar desteğinden yoksun olarak yürütmek zorunda kalmıştır. Yeniden iktidara gelen İttihatçılar, kendilerinden olmayan devlet adamlarını iş başından uzaklaştırmaya başlamışlardır. Bağdat Valisi Zeki Paşa'ya geniş yetkiler verilmiş

⁴¹ Eşkıyalar yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir. Bkz: 23 Eylül 1913 tarihli belge için bkz: **BOA, DH. H.**, 19/57.

⁴² Çakaloğlu, **a.g.t.**, s. 292.

⁴³ **BOA, BEO**, 4173/312929.

⁴⁴ Çakaloğlu, **a.g.t.**, s. 292-293.

⁴⁵ **BOA, BEO**, 4236/317678; Çakaloğlu, **a.g.t.**, s. 293.

olmasına rağmen, bu yetkilerin kullanılmasına müsaade etmemişler ve vilayet idaresinde zorluklar çıkarmışlardır. Zeki Paşa'nın istediği atamaları yapmadıkları gibi ona sormadan çeşitli memurluklara ve komutanlıklara tayinler yapmışlardır. İttihatçılarla çalışamayacağını anlayan Zeki Paşa, Bağdat valiliğinden istifa etmek zorunda kalmıştır.

İttihatçılar, devleti idare ederken partizanlığı ön planda tutmuşlar, kendi partilerinden olmayanları devletin önemli makamlarından uzaklaştırmışlardır. Dolayısıyla merkezden uzak ve oldukça geniş bir vilayet olan Bağdat'ın iyi bir şekilde idaresini ve güvenliğini Zeki Paşa gibi tecrübeli bir devlet adamıyla sağlamaları mümkün olduğu halde, bu yolu tercih etmeyerek valinin yetkilerini bile kullanmasına izin vermemişler ve istifasını sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, BEO, 3865/289828.
 BOA, BEO, 4090/306718.
 BOA, BEO, 4127/309472.
 BOA, BEO, 4173/312929.
 BOA, BEO, 420/315708.
 BOA, BEO, 4236/317678.
 BOA, DH. H, 19/46.
 BOA, DH. H, 19/57.
 BOA, DH. İD, 175/1.
 BOA, DH. İD, 81-3/20.
 BOA, DH. ŞFR, 420/6.
 BOA, MV, 227/208.

Tedkik Eserler

- AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul, Kaynak Yay., 1995.
 AKBIYIK, Yaşar, **Osmanlıdan Türkiye'ye Tarih Toplum Siyaset**, Ankara, Semih Ofset Yay., 2012.
 AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1998.
 ARTUÇ, Nevzat, **Cemal Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı**, Ankara, TTK Yay., 2008.
 ARTUÇ, Nevzat, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909-15 Mart 1911)", **Bellekten**, C. LXXIV, Ankara, 2010, , sa. 271, s. 833-871.
 ÇAKALOĞLU, Cengiz, "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)", **Doktora Tezi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
 DEMİR, Fevzi, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)", **Doktora Tezi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1994.
 ERBENGİ, Türkân- Kutluğ, Emin, **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, İstanbul, Kuşak Ofset, 2005.
 İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, C. III-IV, İstanbul, Dergâh Yay., 1982.
 KLEIN, Janet, **Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**, İstanbul, İletişim Yay., 2014.
 KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX., Ankara, TTK Yay., 1996.
 KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Kaynak Yay., 2000.
 TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul, İletişim Yay., 1998.

TURFAN, M. Naim, **Jön Türklerin Yükselişi Siyaset, Askerler ve Osmanlının Çöküşü**, İstanbul, Alkım Yay., 2005.
UÇAEOL, Rifat, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Filiz Kitabevi Yay., 1985.

